

OSMANLI KADINLARININ HUKUKSAL HAKLARINI KULLANIMI HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Jülide AKYÜZ

Özet

Günümüz araştırmalarında dikkat çeken konulardan biri kadın çalışmalarıdır. Tüm dünya için de bu geçerlidir. Son zamanlarda “Osmanlı kadınlarına” yönelik çalışmaların hız kazandığı bir vakıadır. Günümüzde dahi çoğu kadının hukuksal haklarını bilerek ya da bilmeyerek kullanmadığı aşikârken, bu çalışmada “konuşan kadınlar”dan hareketle Osmanlı kadınlarının hukuk kullanımına dair birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bunun için toplumsal olayların kayıt altına alındığı Kadı Sicilleri denen belgelerdeki verilerden istifade edilecektir. Kadınlar ne yerd, ne giyerdi, ne içerdi değil belki ama, haklar özellikle de kadın hakları var mıydı ve nasıl kullanılıyordu sorularına cevap aranmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, hukuk, kadın, mahkeme.

Some Evaluations on the Women’s Use of Legal Rights in the Ottoman Empire

Abstract

Nowadays, the subjects which attract researchers’ attention are the studies on women. This is the case in all over the world. Recently, the studies on women in the Ottoman Empire have significantly increased. While it is evident that most women intentionally do not use their legal rights or they do not use their legal rights because they do not know them, in this study by taking “the speaking women” as a starting point, the Ottoman women’s use of legal rights is going to be evaluated. For this purpose, we are going to make use of Cadi Registers in which social events were recorded. This study should be considered as a contribution for the ones who seek answers for the questions of whether there were women rights and if there were, how they were used, rather than seeking answers for the questions of what they ate, wore or drank.

Key words: Ottoman, law, women, court.

Giriş

İslamiyet'ten önce Türklerde kadının temel niteliği “ana”lık ve “kahramanlık”tı. Ata binen, silah kullanan, savaşa katılan, devlet yönetiminde söz sahibi olan, elçi ağırlayan, devlet yöneten kadınlar bulunmaktaydı. Bunun yanında tek eşliliğe dayanan evlilik söz konusuydu. Kadın, velayet ve mülkiyet hukukunda erkekle eşit haklara sahipti. Cengiz Yasasında boşanmada üstünlük hakkı kadına verilmişti (Altındal 1994: 9). Evlenmenin şartlarından biri erkeğin kızın ailesine, tarafların ekonomik ve sosyal durumlarına göre değişen “kalıng” veya “kalın” denilen malı vermesiydi. Kıza yapılacak masraflara, annenin süt, babanın velayet hakkına karşılık verilen “kalın”, günümüzde yavaş yavaş ortadan kalkan başlık parası uygulamasına benzemektedir (Altındal 1994: 10).

İslamiyet öncesi kadınlar hakkında söylenenler olumlu ve günümüz açısından gelişmişlik sergilemektedir. İslamiyet'in kabul edilişi ve arkasından gelen Osmanlı dönemi ve toplumu açısından neler yaşanmıştır, neler söylenmiştir? Özellikle hukuk bağlamında kadınlar hangi haklara sahiptiler ve bu haklarını nasıl kullanıyorlardı? Bu çalışmada yukarıdaki sorulara cevap verme temelinde bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Osmanlı dönemi kadınları ile ilgili bugüne kadar çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Faroqhi, Jennings, Gerber gibi yabancı araştırmacıların Ankara, Kayseri, Bursa mahkemeleriyle ilgili bulguları, Osmanlı hukuk sisteminde kadının gücünü ve etkinliğini ortaya koymuştur. Jennings'in 17. yüzyıl Kayseri'si ile ilgili çalışmaları kadınların mahkemeleri güvenerek kullandıklarını, mahkemeye kendi bildikleri gibi geldiklerini ve her zaman kendilerini temsil ettiklerini göstermektedir (Jennings 1975: 53-114).

Osmanlı kadınlarının ya da dünya genelindeki diğer çoğu kadının tarihi incelenmek istendiğinde erkek egemen toplum yapısında kadınlardan geriye çok az kayıt kaldığı gerçeğiyle karşılaşmaktadır. Kadınlar nüfus sayımlarındaki yerlerini bile çok geç almışlardır. Şer'iyeye sicillerine yansıyan kayıtlardaki kadınların genellikle kentli kadınlar olduğu, köylü kadınların şehirli- lere oranla daha çok gölgede kaldığını ifade etmek gerekmektedir. Şahısların kendilerinin mahkemeye başvurdukları, ulaşım imkânları, maddi kaynaklar düşünüldüğünde köylü bir kadının merkezdeki mahkemeye gelmesi elbette daha zor olacaktı. Ancak, yine de Osmanlı Devleti'nin üçüncü büyük kenti olan Halep gibi büyük bir şehirde mal sahibi kadınlara ve mahkemeye yansıyan kayıtlarda kadın taraflara hayli sık rastlanması sadece erkeklerden olu-

şan değil, hem erkek hem de kadınların yaşadığı bir kent modeli göstermektedir.

Osmanlı toplumunda yaşayan kadınlar evlenme, boşanma, mülk edinme (satış-alış), miras gibi olayları daha çok mahkemeye taşımışlardır. Kıtalar arası bir imparatorluk olan Osmanlıda sadece Müslim kadınlar yaşamıyordu. Bu nedenle burada hemen devletin tebaası olup gayrimüslim olan kadınların da Osmanlı mahkemelerini kullandıklarını belirtelim. Osmanlı topraklarında yaşayan Müslimler ehl-i İslâm, darü'l-islam'da yaşayan ve İslam devletinin tebaası olanlar gayrimüslim; müste'minler ise Müslümanların ahd ve amânına girmiş olmaları dolayısıyla ehl-i zimmet statüsündedirler (Schacht 1960: 429-30; İnalçık 1178-1189). Hukuki açıdan Müslümanlar gibi gayrimüslimler de Osmanlı Devleti'nin bireyi olarak eşit haklara sahiptirler. Gayrimüslimler Osmanlı mahkemelerine başvurmak konusunda serbesttirler. Ancak ceza hukuku alanında böyle bir serbestlikleri yoktur.(Özel 1988: 218). İslam fıkında gayrimüslim mahkemelerinin verdiği kararlar icra gücünden mahrum olup İslam devleti bu mahkemelerden çıkan kararları infaz etmezdi. Verilen kararın uygulanabilmesi için mahkemenin İslam mahkemesi olması şartı söz konusudur (Özel 1988: 218). İslam fıkının bu prensibi özellikle cezai davaların yürürlüğü açısından Osmanlı mahkemesinin tercih nedenlerinden biridir. Mahkemeye başvuran gayrimüslimlerin davalarına mutlaka bakılır ve İslam hukuku tatbik edilirdi. Taraflardan birinin Müslim olması durumunda da yetkili mahkemenin mutlaka İslam mahkemesi olması gerekmektedir (Özel 1988: 221). Mahkemenin tarafsızlığı, gayrimüslim mahkemesinin verdiği kararların beğenilmemesi, mahkemenin çabukluğu, gayrimüslim toplulukların birbirleri arasındaki çekişme ve kararların uygulama imkânının olmaması İslam mahkemelerinin gayrimüslimler tarafından kullanılmasında etkili nedenlerdir.

Kadınlar Haklarını Mahkemede Nasıl Kullanıyorlardı?

Kadınlar şer'i mahkemeleri erkekler kadar kullanmışlardır. Mahkemeler genellikle orta sınıf mensuplarınca, özellikle babalarını ve kocalarını yitirmeleri ve hane halkı arasında nüfuzlu ve zengin bir erkeğin bulunmaması sebebiyle güçlü akrabalık bağları bulunmayan kadınlar tarafından kullanılıyordu. Adli işlemlerde harç ödemek gerektiğinden, alt sınıf ya da kölelikten gelen kadınların mahkemeleri pek kullanamamaları, davacıların güvenilir tanık bulma zorluğu gibi etkenler dava açılmasını olumsuz kılmış olabilir. Ama yine de kadı mahkemelerinin açıklığı, erişilirliği, çabukluğu ve tarafsızlığı gibi olumlu yönler de bu olumsuzluğu dengelemektedir (Zarınbaf-Shahr 2000: 241).

18. yüzyılda Ankara şehrinin incelendiği bir çalışmada kullanılan sicil defterlerinde bulunan verilerden hareketle kadınların mahkemeyi kullanmalarına dair aşağıda bir tablo yer almaktadır (Akyüz 2003: 24-25). “Niza” kelime anlamı olarak anlaşmazlık demek olup taraflar arasında yaşanan her sıkıntı bu kelime ile ifade edilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere “niza”nın kapsamı geniştir ve bu genişlik içerisinde konumuz itibarıyla kadınların hukuki mücadelesindeki konular da geniş bir yelpaze içermektedir.

Tablo I: Kadın-erkek arasında yaşanan niza türleri

kategori	türü	AŞS	AŞS	AŞS	AŞS	
		80	131	190	191	
aile	miras	4	4	6	2	16
	nikâh feshi	2	1			3
	hul' kerhliği	2				2
	zevciyet talebi	1	2			3
	mehr	10	2		1	13
	hibe	2				2
	tasarruf hakkı(arsa, tarla, bağ, mülk vb.)	8	2			10
	vasiyet	1	1			2
	veraset	1				1
	öldürme		1			1
kamu	fi'il-i şen'i	2	2			4
	hakaret	1	1			2
	hırsızlık	1	1			2
imar	tecavüz	1				1
	bina kullanımı				1	1
mali	borç	8				8
	deyne karşılık rehin olayı(bağ)		1		1	2
	ticaret ortaklığında deyn	1	1			2
satış işlemleri	gabn-ı fahiş/tağrir	1	1			2
	satış kerhliği	1				1
	satış iptali	2				2
köle	rıkkıyet talebi	6				6
toplam		55	20	6	5	86

Nizalarla ilgili olarak tarafların kadın-erkek olmaları hakkında şunları söyleyebiliriz: Mahkeme hakkını kullanan kadınlar açısından her iki tarafın kadın olduğu nizalar kadın-erkek niza sayısına göre düşüktür. Ama yine de kadınlar kendilerine tanınan adli hakkı, davalı ya da davacı erkek bile olsa kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu konuda sadece Müslim kadınlar değil, gayrimüslim kadınlar da mahkemeyi kullanma konusunda gerektiğinde tereddüt etmemişlerdir. Erkekler gibi kendilerine uygun zamanlarda yahut da ihtiyaç duyduklarında mahkemeye geldikleri anlaşılan kadınların sahip oldukları haklardan haberdar oldukları, kültürel bakımdan belirli bir düzeyde oldukları anlaşılmaktadır. Tablo incelendiğinde kadınların mahkemeye taşıdıkları davaların her türden olayı içerdiği görülmektedir. Aynı zamanda kadınların mahkemeye genellikle kendilerinin gelmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Sadece niza kayıtlarında vekil kullanan kadınlar hakkında şöyle bir durum tespit edilmiştir: Vekil kullanan kadın davacı sayısı 21, vekil kullanan kadın davalı sayısı 6 olup, büyük çoğunluk vekil kullanmamıştır. 17. yüzyılda Kayseri’de yapılan vekil kullanımına ilişkin çalışmada da mahkemeye gelen kadınların büyük çoğunluğunun vekil kullanmadığı belirtilmektedir (Jennings 1975: 147-169). Özel bir mahkeme görevlisi olmayan vekil, kanuni olarak müvekkilinin menfaati için çalışmaktadır. Sadece kadınlar vekil tayin etmemektedirler. Erkeklerin de herhangi bir işlemde mahkeme huzurunda kendilerini temsil edecek vekil seçtikleri görülmektedir (Bilmen 1969: 319). 18. yüzyılda Ankara mahkemesine yansıyan satışla ilgili davada Fatma adlı kadın annesinin vekilidir. Mahkemede kocasına karşı annesini vekâleten temsil etmektedir. Anne oturduğu evini başkasına satmak istemekte, Fatma’nın kocası da buna engel olmaya çalışmaktadır. Satışa zevcinin engel olduğunu Fatma mahkemede ispatlamayı başarmıştır (Ankara Şer’iye Sicili 133/100). Bir başka kadın vekil olayı satış muamelesinde gerçekleşmiştir. Direkli Mahallesi’nde yaşayan Sultan, mahkemede kendi tarafından asaleten ve İznikmid’de oturan li-ebeveyn(anne-baba bir) erkek kardeşi Ebubekir tarafından vekâleten kendilerine kalan miras haklarını sattığını belirtmektedir (AŞS 80/590,591). Kadınlar vekillerini genelde aile içinden seçmişlerdir: eş, kardeş, oğul, baba. Bunlar haricinde şehirde tanınmış, eşraftan kimseler de kadınlara vekillik etmişlerdir. Ancak kadınlar özel hukuk alanına giren (miras, evlenme, boşanma, tasarruf hakkı, satış, tecavüz) olaylarda mahkemeye gelmişlerse de mera tasarrufu, bağ sulanması, eşcar zararları gibi ahaliyi ilgilendiren durumlarda herhangi bir şekilde -davacı ya da davalı- kadınların varlıklarına rastlanmamaktadır. Mahkemeye gelen kadınlar için belgelerde “*zatu ta’rif-i şer’i ile mu’arrife olduktan sonra*” reşit şeklindeki ibareler kullanılmaktadır. Yani sinn (yaş) ve cüsse (fizik) olarak belirli bir olgunluğa erişen kadınlardan bahsedilmektedir.

Kadınların Sicil Kayıtlarına Yansıyan Hukuksal Hak Talepleri ve Türleri

Osmanlı kadınları kendilerine yapılan haksızlıklar konusunda bilinçliyidiler. Bunu en iyi kayıtlara yansıyan talep, istek, şikâyet gibi konuları mahkemeye taşımalarından anlayabiliriz. Ankara ve Antakya Şer'îye sicillerine yansıyan bu anlamdaki kayıtları aşağıda çeşitli örnekler yoluyla görmek mümkündür.

Satışlarla ilgili iki vakada kadınlarımız haksız bulunmuşlardır. Ankara Debbâğın Mahallesi'nden Marta adlı kadın Satılmış adlı şahsa dava açmıştır. İddiasına göre kocası kendisinden izinsiz olarak on yedi ırgatlık bağını takas yoluyla Satılmış'a mübadele etmiştir ancak Marta bu mübadeleyi kabul etmemektedir. Marta, Müslim mahkemesine gelerek kocasının yaptığı işlemi geçersiz kılmaya çalışmaktadır. Davacı tarafın bu iddiası mübadeleden haberdar olduğu yönünde şahitler tarafından ispatlanmış, Marta davasından men edilerek mübadelenin sahilliğine karar verilmiştir (AŞS 80/294). Bostani Mahallesi'nden Döne de mülkünü on dokuz kuruşa satmış, daha sonra da satışın *kerhen* yapıldığı iddiasıyla mahkemeye gelmiştir. Sattıktan sonra satış ücretini az bulduğu için satıştan vazgeçmek isteyen Döne'nin satış muamelesini isteyerek yaptığı şahitler aracılığıyla ispatlanmış ve davası geçersiz kabul edilmiştir (AŞS 80/141). Her iki kadına da ayrıcalıklı davranılmadığı, kadınların mahkemeyi lüzumsuz yere işgal ettikleri düşünülebileceği gibi şahitlerin bu olaylara ne kadar tarafsız yaklaşılabildiklerini de düşünmek gerekmektedir.

Gayrimüslim kadınların dava konusu olarak daha çok "miras" anlaşmazlıklarını mahkemeye götürdüklerinin altını çizelim. Bu durumun en büyük nedeni kendi cemaatlerinin veraset yasalarının kadınlara verdiği paylardaki adaletsizliktir. İslam veraset hukuku kadınlara Yahudi, hatta 18. yüzyıl İngiliz hukukunda tanınmayan veraset hakları tanıyordu. Yahudi kız çocukları mirastan Müslüman kız çocuklarına oranla daha az pay alıyorlardı. Bunun yanında diğer gayrimüslimlere oranla Yahudiler mahkemeye kişi hukuğu için değil, daha çok ticari anlaşmazlıkların çözümü için başvurmuşlardır (Göçek-Baer 2000: 57). Miras meselesiyle ilgili olarak 1748'de Ankara mahkemesine yansıyan bir kaydı aktaralım. Ankara beytü'l-mal emini Mustafa Ağa mahkemede Tiflis Mahallesi'nde yaşayan Hurisimi adlı kadını dava etmiştir. Mustafa Ağa'nın iddiasına göre; Hurisimi'nin anne-baba bir erkek kardeşi diyar-ı ahire gitmiş ve orada Müslümanlığı kabul ederek Abdullah ismini almıştır. Mustafa Ağa, din değiştirerek vefat eden Abdullah'ın mülkünün din ihtilafı sebebiyle Hurisimi'ye kalmayacağını söyleyerek mirasa konu olan mülkün beytü'l-male ait olduğunu iddia etmektedir. Hurisimi ise

kardeşinin sadece başka bir yere gittiğini, ancak kardeşinin Müslümanlığı ve ölümü hakkında bir bilgisi bulunmadığını ifade etmiştir. Sonuçta Mustafa Ağa'dan iddiasını ispatlaması istendiğinde ispata yönelik bir delil bulunamamış, Hurisimi “İncil” üzerine yemin ettiğinden kendisine inanılarak Mustafa Ağa müdahaleden men edilmiştir (AŞS 131/10).¹ Müslümanlara ait davalarda da taraflara “yemin” ettirilmekte ve kutsal sayılan bu yemine itibar edilmektedir.

19. yüzyılda Antakya şehrine dair değerlendirilen sicillerde kadınların mahkemeyi kullanma sıklıkları oldukça fazladır. Bu kullanımın büyük bir kısmı “miras” nedeniyle, bunu takiben evlenme, vasilik ve çok az da olsa satışlar gelmektedir. Özellikle 40 ve 47 numaralı defterlerde bu tür kayıtların sıklığı dikkati çeker. Bunun en önemli nedeni savaştır. Özellikle Osmanlı-Rus Harbi denilen 1877–78 savaşı Antakya'daki kadınları bir bakıma mahkemeye gelmeye zorunlu kılmıştır. Kocaları savaşta ölen kadınlar yeniden evlenmek, mirastaki haklarını alabilmek, çocuklarına vasi ve nafaka tayin ettirmek için mahkemeye gelmişlerdir. Kocalarının ölümlerini şahitlerle ispatlamış, yeniden evlenmek için gerekli izni almışlardır. Aynı şekilde savaşta ölen oğlunun “kendi oğlu” olduğunu ispatladıktan sonra anne, yani kadın, mirastaki hakkını almıştır. Tabii ki bunların çok kolay olduğunu söylemek ne kadar doğrudur bilinmez, ama ister zorunluluktan ister haklarını bildiklerinden mahkeme yolunu tutmuşlardır.

Antakya Yabaza Karyesi'nden Ayşe, muharebeye sevk olunarak Kars Kızıltepe taraflarında ölen eşinin ölümünü ispatlamış, arkasından da “iddet müddeti” bittiğinden başkası ile evlenmek istemiştir (Antakya Şer'iyeciliği Sicili 47/178). İslam hukukuna göre nesebin varlığı için üç aylık bir âdet döneminin beklenmesi gerekmektedir (Ferruh 1994: 90–92). Nikâh işlemini onaylayan mahkeme kadısı olduğu için bu yasal işlemler mahkeme kayıtlarına geçmiştir.

Antakya Cami-i Kebir Mahallesi'nden İsmiye'nin kocası hakkında bir haber alınmadığından ölümü ispatlanamamış, ancak haber alınmadığı için

¹ Ankara Şer'iyeciliği Sicili (AŞS) 131/10.; “Hurisimi bint Markos nâm nasrâniyye muvâcehesinde üzerine takrîr-i kelâm edüb mesfûrenin li-ebeveyn er karındâşı olub bundan akdem diyar-ı âhere râhi ve anda şeref-i islâm ile müşerref ve Abdullah ismiyle müsemmâ iken fevt olub ihtilâf-ı dîn sebebiyle mesfûre-i nasrâniyye mirâsından mahrûm ve müslim veresesi dahi olmamağla bu tarafda mahalle-i mezbûrede vâki' terekesinden menzili cânib-i beytü'l-mâla âid olmuşken kız karındâşı mezbûre Hurisimi bi-gayr-ı hakkın vaz'iatü'l-yed olmağın menzil-i mezkûru taraf-ı beytü'l-mâl için zabt-ı murad eylediğimde mezbûre Hurisimi mâni' ve teslîmden imtinâ' eder su'âl olunub takrîri tahrîr ve şer'ân alıverilmesi matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûre Hurisimi cevâbında karındâşı mezbûrun diyar-ı âhere râhi olduğunu ve menzil-i mezbûr benim mülkündür deyu”

kayıp statüsünde değerlendirilmiştir. İmsiye, muvazzaf efrad-ı askeriyeden olan kocasının miras hakkını kayınbiraderinden almak istemektedir (Antakya Şer'iyeye Sicili 47/92). Bir başka savaş kaybı Tutdibi Mahallesi'nde yaşayan bir kadının kocası içindir. Asker olarak diyar-ı ahire gidip kaybolan kocasının miras hakkından hem kendisi hem de kızları için nafaka talep etmektedir (Antakya Şer'iyeye Sicili 47/101).

Ancak, yine de mahkeme kararları toplumsal cinsiyete, İslam veraset hukukunun yapılandığı bir farklılığa dayanıyordu. Erkeklerin aile soyunu sürdürdüğünü, bunun için iktisadi olanaklara gereksinme duyduklarını savunarak erkeğe “iki kadının hissesine eşit” bir hisse öngören ve ataerkil bir yapı içeren İslami hukuk uygulanıyordu. Bu toplumsal cinsiyetçi ayrımın tüm Osmanlı tebaasına uygulandığını hatırlatmak gerekmektedir (Göçek-Baer 2000: 59-60).

Günümüzde kadınların en çok mağdur oldukları konulardan biri “tecevüz”dür. “Osmanlı mahkemelerine intikal eden tecavüz davalarında durum nedir?” sorusu akla gelmektedir hemen. Mısır ile ilgili mahkeme kayıtlarında bu tür vakaların yer aldığı görülmektedir. Mahkeme, tecavüzü “haklar” konusu olarak görüyordu: Tecavüze uğrayan kişinin kendi bedenini kullanma hakkı ihlal edildiğinden tazminat ödemesi gerekiyordu. Kurbanlar savlarını kanıtladıklarında mahkeme tarafından haklı bulunuyor, tecavüz edenlere – çoğu kez bedensel cezalandırma olmak üzere- öngörülmuş ceza veriliyor ve saldırganı biçilen diyeti ödemesi emrediliyordu. Bakire kızlara genellikle kendilerine tecavüz edenlerle evlenme seçeneği sunuluyordu. Mahkeme kayıtlarına tecavüz olaylarının yansımaları kadınların toplumda “damgalanmış” tecavüz kurbanı olarak mahkûm edilmekten korkmadıklarını düşündürmektedir (Sonbol 2000: 208). Bu konuda kayıtlara yansıyan bir vakada, Asyutlu bir bakire kendisini evliliğe zorlamak için tecavüz eden bir adamı mahkemeye şikâyet ederek tazminat istemiştir. Adam, kadının anlattıklarını doğrulamış ve kadından kendisini kadınlıkla evlendirmesini talep etmiştir. Kadın, tecavüze uğramasına rağmen adamla evlenmeyi reddederek mahkemenin adamı azarlamasını ve uygun tazminatı ödemesini istemiştir. Günümüzde dahi bu tür olaylarda kadınların genellikle evlenmeyi tercih ettiği düşünüldüğünde kadınının buna karşı çıkması oldukça cesur bir davranıştır (Sonbol 2000: 211). Ama bütün bunlara rağmen adamın kadının dengi olmaması gibi bir durum da söz konusu olabilir.

Ankara'da meydana gelen iki tecavüz vakasından bahsedelim hemen. Bunlardan biri gayrimüslim kadın ve erkek arasında meydana gelen ve mahkemeye yansıyan *fil-i şen'i* vakasıdır. İki taraf da kalede yaşamaktadırlar. Katerina davacı, Mikail ise davalıdır. Katerina Mikail'in kendisine sürekli

olarak tacizde bulunduğunu iddia edip bu durumun önlenmesini isteyerek mahkemeye gelmiştir. Mahkeme kadının bu savını ispatlayamaması üzerine mahalle sakinlerinden Mikail'in *keyfiyetinin sorgulanmasını* istemiş, mahalle halkının adamın iyi hâlini bildirmesi üzerine de iddianın *töhmət* olduğuna karar verilmiştir (AŞS 80/429). İmaret Mahalleli Ayşe ile Hacettepeli Osman arasında da bu türden bir vaka yaşanmıştır. Ayşe, Osman'ın kendisine tecavüz ederek gebe bıraktığını iddia etmektedir. Mahkeme yine kadından iddiasını ispat etmesini istemiş, ancak bir delil sunamamıştır. Osman'ın iyi hâlli bir adam olduğu mahalle halkı tarafından bildirilince de iddiasında haksız bulunan Ayşe müdahaleden men edilmiştir (AŞS 80/504). Mısırlı kadın örneğinde olduğu gibi davalıların iddiayı kabul etmeme gibi bir durumları söz konusu değildir. Katerina da Ayşe de mahkemeye kendileri gitmiş, ancak savlarını kanıtlayamadıkları için mahkeme aleyhlerinde karar kılmıştır. İddiaların arka planını bilmiyoruz, belki aralarında husumet vardı, belki gerçekte, belki iftira vardı, başkaları tarafından yapılmış ancak suç onlara kalmıştı, bilinmez. Ancak, mahkemenin her iki olayda da mahalle halkının ifadesine başvurduğu ve bu yöndeki telkinleri dikkate aldığı görülmektedir.

Kadınlar mahkemeye evlenmek için de bizzat başvurmuşlardır. Çünkü böylelikle evliliklerini kayıt altına alıyorlardı. Ankara Hacıpaşa Mahallesi'nden buluşa ermiş olan Ayşe dört sene önce el-Hac Abdullah ile evlendiğini ancak üç sene önce Beypazarı'na giden kocasının kendisini talak yoluyla boşadığını söylemektedir. Ayşe kocasının kendisini boşadığını kocasının arkadaşlarından öğrenmiştir, yani boşama olayı kadından habersiz gerçekleştirilmiştir. Maddi manevi ortada kalan Ayşe bu durumu öğrendiğinde iddet müddeti olan üç aylık süreyi tamamladığından başkası ile evlenmek için mahkemeye gelmiştir. Evlenme isteğini ifade eden Ayşe bu durumdan mahalle halkının rahatsız olduğunu ve kendisine cinsel anlamda taarruzda bulduklarını söyleyerek müdahalenin mahkeme aracılığıyla engellenmesine ve evlenmesinin uygunluğuna dair bir talepte bulunmuştur. İslam anlayışı kadınların evlenmelerinin "kendileri için daha hayırlı bir yaklaşım" olduğunu benimsediğinden Ayşe'nin bu yöndeki tüm talepleri haklı bulunmuştur. Zaten kendisine yapılan taarruzlardan, kötü muameleden yakınan Ayşe hem madden hem de manen kendini güvenceye alacak yeni bir koca istediğini mahkemede hiç rahatsızlık duymadan ortaya koymuştur (AŞS 133/6).²

² AŞS, 133/6.; "Ayşe bint Halil nam hatun meclis-i şer'-i şerif-i enverde takrir-i kalam edüb zevcim El-hac Abdullah bin Yusuf nam kimesne tarih-i kitabdan dört sene mukaddem Beypazarı kasabasına gidüp hala kasaba-i mezbûrede üç sene mukaddem beni tatlık eylediğin refikâlarından Şeyh Ahmed Halife ibn Şeyh Ali ve Molla Ahmed bin Yusuf nam kimesneler gelüb bana haber verüb zevcim mezbûrun tatlıkine kemal-i mertebe bana ilm ve tayin hâsil olup iddetim dahi münkaziyye olmağla nefsimi ahere tezvic-i murad eylediğimde mahallem ahalisinden ve sayirden bazı kimesneler bana dahl ve taarruz ederler hu-

18. yüzyıl sonlarında Ankara mahkemesine evlilik anlaşmazlığı ile ilgili gelen gayrı- müslimlerin durumuna da bir göz atalım. Kastamonu Bedir Gazi Mahallesi'nden Ankara'da yaşayan Kaliçeci Kılıbuz, mahkemede Hacı Ashab Mahallesi'nden baliğa olmuş Varvara adlı nasrâniyyeyi dava etmiştir. Kılıbuz iki sene önce Varvara'nın babası ve validesi tarafından kendisine "zevce" namzet edildiğini, şimdi ise evlenmek istediğinde kendisiyle evlenmek istemediğini ve bu durumun araştırılarak şer' gereğinin yapılmasını talep etmektedir. Varvara cevabında söz konusu tarihte Kılıbuz'a namzetliğinin gerçek olduğunu fakat, baliğa olarak nikahtan imtina ettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Mahkeme Kılıbuz'un iddiasında taraflar arasında nikâh gerçekleşmediğinden (cinsi münasebet) ve namzet olunmuş olmakla beraber tezvîc konusunda zorlamanın gerekmediğine karar vererek Varvara'yı istemediği bir evlilikten kurtarmıştır (AŞS 190/17).³

Mahkemeye yansıyan kayıtlarda özellikle kadınlar açısından çeşitli hayat hikâyelerine de rastlanmaktadır. Ankaralı Hacı Arab Mahallesi'nde yaşayan "Mecnun" lakaplı Mehmed kızı Kezban'ın mahkemeden isteği "yaşamak istediği yere izin verilmesi"dir. Kezban, babasının rahatsızlığı nedeniyle İstanbul'a götürülmek üzere bir vasi gözetiminde kervanla yola çıkmış, Beypazarı kasabasına kadar gelmiştir. Burada mahkemeye bizzat gelen Kezban, anne-babası bir erkek kardeşi Abdullah'ın yanında "meks ve ikâmete" karar verdiğini, mahkemeden de tarafına bu isteğine dair izin niteliğinde bir karar talebini dile getirmiştir (AŞS 133/59). Kezban'ın bundan sonraki hayatını elbette bilemiyoruz; belki ağabeyinin yanında rahat etti, belki de etmedi. Ama Beypazarı'nın Ankara'ya olan yakınlığı İstanbul'la kıyaslandığında ya da tamamen yabancılarla olmaktansa ağabeyiyle olma tercihi kıyaslandığında Kezban kendisine göre en doğrusunu yapmış görünüyor.

---

sus-ı mezkûrda bana dahl ve taarruz edenlerin mu'ârazaları men ve def olunmak matlûbumuzdur dedikde..", AŞS, 133/49.

³ AŞS, 190/17.; "Kastamonu'da Bedir Gazi Mahallesi mütemekkinlerinden olub hâliyâ Medine-i Ankara'da mutavattın Kaliçeci Kılıbuz nâm zımmî meclis-i şer'-i şerif-i enverde ve mahfil-i dîn-i münif-i ezherde medine-i mezbûrede Hacı Ashab Mahallesi mütemekkinlerinden şahsı mu'arife işbu hâmilü's-sefer Varvara nâm bâliğa-ı nasrâniyye muvâcehe ve mahzarında üzerine şöyle da'vâ takrîr-i kelâm edüb tarih-i rakîmden iki sene esbak işbu mersûmeyi babası ve vâlidesi ma'rifetleriyle bana nâmzâd etmişler idi şimdi âyin-i âtlemiz üzere tezevvüc murâd etdiğimde nefsimi bana tezvîcden imtinâ' eder su'al olunub müceb-i şer'îsi icrâ olunmak murâdımdır dedikde gıbbe'l-istintâk mersûme Varvara cevâbında fi'l-hakîka tarih-i mezkûrede işbu müdde'i-i mesfûre nâmzâd olmuşidim lakin bâliğa ve fâ'ile-i muhtâre olub nikâh emrinde muhbire olmam ile nefsimi mersûma tezvîcden imtinâ' ederim dedikde mersûm Kılıbuz'un müdde'âsına göre beynlerinde nikâh sebkât etmiş olmayub müceddeden nâmzâd olmağla mersûmeyi nefsimi tezvîc hakkında cebren iktifâ etmemeğın müdde'i-i mersûm bî-vech mu'arazdan men' birle ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu"

Şimdi de her iki tarafın kadın olduğu bir satış olayından bahsedelim: En gözde yerleşim mekânı olan “kale”deki mülk menziline satan Vahide satın alan ise Gülfidan’dır. Her iki taraf da bizzat satış işlemini gerçekleştirmiştir. Vahide evin müstemilatı olarak üstte bir, altta iki odası, ahır, hayatı ve sokak kapısı bulunan iki katlı evini 250 nakit kuruşa Gülfidan’a satmıştır. Gülfidan da bu satışı kabul etmiş, ardından paranın teslim alınması ile işlem sonra ermiştir. Vahide artık bu menzilde hiçbir hakkı olmadığını şahitler önünde ifade etmiştir (AŞS 191/85). Her iki kadının kendilerine yardımcı olacakları oğul, baba, eş yok muydu bilinmez. Sonuçta kendi haklarını kendileri kullandılar. 18. yüzyılda Ankara şehrine ait 80 numaralı sicil defterinde gerçekleşen satış işlemlerinde yirmi dokuz kadın satan taraf olup bunların on sekizi vekil kullanmışlardır. Alıcı tarafında ise dokuz kadın kayıtlarda yer almış olup bunun beşi vekil kullanmıştır (AŞS 80/699,589,36, 372, 110, 85, 85, 591, 592).

İslam toplumlarında kadınlara verilen en önemli haklardan birisini “mehir” oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti aile hukukuna yönelik uygulamalarda İslam aile hukukundan yararlanmışlardır. Benzersiz olmayan, fakat alışılmamış bir uygulama olan mehir, kadının evlilik, sosyal statü, toplumsal değeri ve hakları açısından önemli bir görünüm arz etmektedir (İmber 2000: 77). İslam Hukuku’nda *mehir* kadının kocasının kendisi ile evlenmek için akit yapması veya gerçekten zıfafta bulunmasıyla hak ettiği maldır. Mehir karşılığında kadın kocanın kendi buz’una (cinsî yönden yararlanma) izin vermektedir. Mezhepler arasında farklı düşünceler bulunmakla birlikte, Osmanlı Devleti’nde genel kabul gören Hanefî hukukunda da mehir; kadının nikâh akdi veya cinsî ilişki sebebiyle hak etmesi şeklinde kabul edilmektedir (Zuhayli 1994: 198).

Sosyal tarih çalışmalarında hukuk dilinin normatifliğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Hukuk diliyle yazılmış bilgiler her zaman kuralların arkasındaki dünyayı yansıtmayabilir. Müslüman toplumlarda Kur’an ile sünnet ışığında gelişen ve şekillenen gelenek, bireysel ve toplumsal yaşayış tarzı, bilgi ve tecrübe birikimi bütünlüğünde hukukun günlük hayata ilişkin pragmatik bir yönünün bulunduğu hatırlanmalıdır (Akman 2004: 16). Yine, kadının mehir hakkının mirasçılara intikal etmesi (Zuhayli 1994: 248) ve bunun bir hak olarak gündeme gelmesi, mehirin sadece kadının cinselliğinden yararlanmak için verildiği iddiasıyla örtüşmemektedir. Kadının cinselliğinden yararlanma düşüncesinin mirasçıları bağlaması söz konusu değildir. Çünkü cinsellik ancak evlilik süresince karı-kocayı ilgilendiren bir hayattır. Mehir daha çok aile içi bir tür borçlanma ve bu borcun bir

şekilde ödenmesi zorunluluğu ile bir kural hâline gelmiştir (Akyüz 2005: 214).

18. yüzyılda Ankara sicillerindeki veriler değerlendirildiğinde mehirin genellikle nakit olarak ödendiği görülmektedir. Bu durum herhangi bir tehlikede kendini güvencede bulmak isteyen kadınların ellerinin altında hazır para olmasını tercih etmiş olmalarıyla izah edilebilir. Mal ve eşyanın değer kaybetmesi, eşyaların kullanılması durumunda eskimesi, özellikle anlaşmazlıklarda ya da mahkemenin yaptığı aramalarda saklanabilecek konumda olmaması gibi nedenler yanında her zaman ve her insanda olduğu gibi nakit paraya sahip olma duygusu kadınlar için de geçerlidir. Para dışında bir ev için gerekli kilim, yorgan, yastık, kap-kacak gibi mutfak gereçleri, giyim-kuşama yönelik elbise türleri, başta altın olmak üzere çeşitli ziynet eşyaları, keçi, koyun gibi hayvan türleri ile ev işlerinde kullanılan cariye gibi değişik mehir ödemeleri mevcuttur.

1702’de Ankara/Belkıs Mahallesi’nden Rabia, vekili Hasan Halife aracılığıyla üvey çocuklarının vasisi Mehmet Ağa’yı dava etmektedir. Rabia, vekili aracılığıyla zamanında 100 kuruş mehir ile evlendiğini, zevci öldüğü için de mehirini terekeden almak istediğini söylemiştir. Vasi bu durumu inkâr etmişse de Rabia’nın söz konusu olan mehir miktarıyla evlendiği şahitler tarafından ispatlanmıştır. Rabia’ya, mehirini herhangi bir şekilde hibe etmediğine dair yemin ettirildikten sonra terekeden ödeme yapılmasına karar verilmiştir (AŞS 80/574).⁴ Bu örnekte duhulun gerçekleştiği kadının ifadesine güvenilerek kabul edilmiş, mehir miktarının geçerliliğinin ise şahitler tarafından ispatlanmasıyla kadın lehine bir sonuç çıkmıştır.

Mehir hasta, yaşlı, genç, bekâr, dul her kadın için geçerli bir haktır; “*mecnûne*” (deli) olduğu belgeden anlaşılan Rukiye adlı kadın için de bu hak geçerlidir. Rukiye kendisine bakamayacak durumda olduğundan vasi olarak babası tayin edilmiştir. Vasi ve vekil olarak mahkemeye gelen baba, kızının çocuklarının vasisi Ömer’i 150 kuruş mehir için dava etmektedir. Davanın seyrinde bu miktarın ispatlanmasıyla davacı hem kızının terekede olan mehir hakkını almış hem de bakmakla yükümlü olduğu kızının bakım masrafları için maddi kaynak sağlamıştır (AŞS 131/86). Rukiye’nin sağlık durumunun mehir için bir engel teşkil etmekten ziyade evlilik akdi şartların-

⁴ AŞS, 80/574.; “zahrü’l-muhadderâtdan.....müdde’a bih olan mehir-i mü’eccel-i merkûmeyi müteveffâ-yı mezbûrdan hâl-i hayatında ba’zan ahz ve istifâ veya hibe veya âhere havale veya taraf-ı şer’den bir tarîk ile ibrâ-yı zimmet etmediğine yemin teklif eyledikde müvekkile-i mezbûre Rabia’nın hasbe’l-mes’ul halefi bi’l-llah eylediğini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr.....”

dan olarak yerine getirilmesi gerektiği açıkça mahkeme tarafından haklı bulunmuştur.

18. yüzyıla ait sicillerde mehir davaları yalnızca Müslümanlarla sınırlı değildir, gayri müslimlere ait mehir davaları da bulunmaktadır. Keyyalın Mahallesi'nde ikâmet eden Zinan ölmüş karısı Nazlı, oğlu ve kızı mirasta hak sahibi olmuşlardır. Nazlı'nın şimdiki eşi ve vekili Serkis, çocukların vasisi Masrob huzurunda; terekeden Nazlı'ya kalan hissesini, mehir-i müeccel olarak verdiği bir çift altın cebe, bir altın zülüflük, bir altın boyun zincirini toplam 26 kuruş etmektedir- aldığını, her hangi bir hak ve taleplerinin olmadığını beyân etmektedir (AŞS 80/515). Burada konu açısından önemli olan Zinan'ın mehir-i müeccel olarak Nazlı'ya verdiği eşyalardır. Gayrimüslimler arasında böyle bir uygulamanın gerçekleşmiş olması yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan Müslim, gayrimüslim topluluğun yaşayış, gelenek-görenek bakımından benzeşmelerinin etkisi olarak da yorumlanmalıdır.

Nikâh akdi sırasında erkek tarafından kadına verilen mehir, kadının ekonomik güvencesi olma özelliği dışında, hem kadınların boşanmasını kolaylaştırıcı hem de kocaların eşlerinden ayrılmasında caydırıcı bir rol oynamaktadır (Erten 2001: 52). Erkek söz verdiği mehiri ya ölümünde terekesinden ya da talak gibi boşama durumlarında eşine mutlaka ödemekle yükümlüdür. Mahkemelerdeki söz konusu mehir vakaları da ölüm hâlinde varisler tarafından ya da talak ve hul' şeklinde gerçekleşen ayrılıklardan hasıl olmuştur.

“Evliliğin geçerli olması bakımından ödenmesi gereken mehir ayrılık hâlinde nasıl tahakkuk ediyordu?” sorusunda ayrılığın erkek ya da kadın tarafından istenmesiyle ilgili olduğunu belirtmek gerekmektedir. İslam hukukunda boşama genelde kocanın hakkıdır. Koca bu hakka sahip olarak iki tür *talak* (boşama) yapabilir. *Ric'î talak* ki bu tür bir boşamada koca, mehir vermeksizin kadını boşamaktadır ve boşama hemen gerçekleşmez. *Bâin talak* ise derhal tahakkuk eden kati bir boşamadır ve erkek bu tür bir boşamada kadının mehirini vermek durumundadır (Ferruh 1994: 137-138). Tek taraflı olarak eşinden ayrılan koca karısının mehirini, üç aylık nafakasını ve geçimini karşılamakla yükümlüdür (Aydın 1986: 1-11).

İslam hukuku erkeğe verdiği boşama hakkını kadınlara da *hul'* adı altında uygulanan bir boşanma hakkıyla vermiştir. *Hul'*, kadınların kocalarından boşanmak istemeleri ve bunun karşılığında kocasına kendi malından bir ödeme yapmasıdır (Zuhayli 1994: 379-80). *Hul'*, evlilik sözleşmesi gibi bir öneri ve bir kabulden oluşmakta, cinsel ilişkiyle tamamlanmış bir evlilikte

hul' süreci kadının girişimiyle, kadının kocasına boşanma karşılığında maddi tazminat önermesiyle başlamakta, evli kalmak istemeyen kadın boşanma için birtakım haklarından vazgeçmektedir (Zılfı 2000: 251-283). Kadınlar sicillerde açıkça yer almayan birtakım nedenlerle kendilerini nikâh akdinden kurtarmak için kanuni hakları olan mehirlerinden feragat etmektedirler. Ancak, mehirin her evlenme sırasında ödenecek olması kadınlar için bir avantaj olmakta ve hul' talebinin yaygın olmasını etkilemektedir. Mehirden kurtulmak isteyen erkek kadının harekete geçmesini beklemektedir. Kendileri için talak durumunda maddi yük getirecek olan mehiri ödemek istemeyen erkekler kadınların hul' talebini memnuniyetle karşılamış olmalıdırlar. İncelenen sicillerde kadınların yirmi yedi hul' talebine karşılık erkeklerin isteği boşanma sayısı üçtür. Başka bir ifadeyle kadınlar hem kendi iradeleriyle boşanmaya karar verebilmekte hem de daha çok mahkeme aracılığıyla boşanma talebinde bulunmaktadır. 1800-1801'de kırk evlilik ve otuz altı boşanma davasının kayıtlı olduğu Yafa Sicilinde boşanma davalarının on sekizini kadınların başlattığı tespit edilmiştir. Bu kadınlar kocalarından boşanacak ve hatta çocuklarını büyütmenin mali sorumluluğunu üzerine alacak kadar varlıklıydılar. Hatta böyle yaparak eski kocalarından çocuğun bakımını almak için İslam hukukuna göre kendisine tanınan haklardan vazgeçiyorlardı (Shmuelevitz 2002: 25).

Hul' davasıyla ilgili olarak 19. yüzyılda Antakya mahkemesine yansıyan kayıta Mahlas Ali Mahallesi'nden davacı Ayşe Sultan bizzat mahkemeye gelmiş ve kocası Mehmed'den şikâyetçi olmuştur. Kocasının kendisini aç bıraktığını, dilendiğini, istediği bir şeyi almaya takati olmadığını bildirdikten sonra asıl amacını dile getirmiştir. Ayşe Sultan 600 kuruşluk mehrinden, üç aylık nafakasından vazgeçtiğini ifade ederek mahkemeden açıkça hul' talep etmektedir. Karşı tarafın yani kocasının buna bir itirazı olmayınca da mahkemeye intikal eden vaka Ayşe Sultan'ın isteği doğrultusunda nihayetlenmiştir (Antakya Şer'îye Sicili 66/11). Eşinden boşanmak isteyen Ayşe Sultan, eşinin olumsuzluklarını sıraladıktan sonra bir de üstüne haklarından vazgeçmek durumunda kalmıştır. Bu durum açıkça erkeğin daha avantajlı olduğuna işaret etmektedir.

Hul' isteyen gayrimüslim Sara, zevci Kirkor'la hul' için anlaşıklarını haber vermek üzere mahkemeye gelmiştir. Mahkemede konuşan Sara'dır. Eşi ile arasında anlaşmazlık yaşandığından her ikisinin de birbirlerinden ayrılmak muradında olduğunu ifade etmiştir. Kocasının zimmetinde bulunan mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından vazgeçerek hul' istemiş; Kirkor da bunu kabul etmiştir. Sara bundan sonra kendisinden ve kocasından bu konuyla ilgili asaleten ya da vekâleten gelecek herhangi bir olayın dinlenmesini de ayrıca talep etmektedir (AŞS 133/114). Sara'nın bizzat mahkeme-

ye gelmesi hul' isteyen taraf olmasındandır. Böylelikle eşini ikinci bir külfetten de kurtarmış olmaktadır.

Ankara'nın Yenice Mahallesi'nde yaşanan hul' olayında Ayşe, kocasının kendisini dövdüğü için muhala'a olduklarını mahkemede ifade etmiştir. İşin içine erkeğin güç kullanması girmiştir. Kocasını Mehmed Halife'nin bu nedenle hul' kabulünde haksız bulunduğunu söylemekte ve sekiz bin akçelik mehirini almak istemektedir. Erkek kadını hem dövmekte hem de zorla hul' isteterek mehirden kurtulmaya çalışmaktadır. Erkeğin iddiası, Ayşe'nin istediği hul'un kerhen yani yalan olduğu ve sahih olmadığı yönündedir. Mahkeme kocanın kadını dövdüğü öte yandan hul'un da sahih olduğu yönünde karar vermiştir (AŞS 80/105). Sonuçta Ayşe hem mehirden, hem evliliğinden hem de yaşam standartlarından mahrum kalmıştır. Mahkemenin Ayşe'nin mağduriyetini göz önünde tutmadığı görülmektedir.

Sonuç

İslam hukukunun kadına ön gördüğü temel haklar çerçevesinde kadınlar bizzat ya da vekil aracılığıyla mahkemeye başvurma haklarını kullanmışlardır. Mahkemeye inanan, güvenen kadınlar kişisel haklarının farkında olarak mahkemeye gelmekteydiler. Mehirin kendileri için bir hak, bir güvence olduğunun bilinciyle mehirlerini erkeğe bırakmamak için de mücadele etmişlerdir. Kamu düzeni hâline gelen böyle bir uygulama kadınların lehine bir görünüm yansıtmaktadır. Bunun yanında boşanma hakkı olarak kendilerine tanınan "hul"u da mahkemelerde talep etmişlerdir. Kadınlar sadece boşanma, evlilik, mehir gibi vakalarda değil, satış işlemlerinde, tecavüz vakalarında yani kendileriyle ilgili her durumda uğradıklarına inandıkları haksızlıklara karşı çıkmak amacıyla da mahkemeye gelmişlerdir. Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere bazen haksız da bulunmuşlardır. Ancak, Osmanlı kadınları haksız oldukları yönünde davalarından men edilseler dahi yine de mahkemeye gelme ve sıkıntılarını ifade etme haklarını rahatlıkla kullanmışlar, günümüzde dahi çoğu kadının gösteremediği medeni cesareti Osmanlı kadınları gösterebilmişlerdir. Tüm bu vakaların sadece kayıtlara yansıyanlar olduğunu, bir de çeşitli nedenlerle perde arkasında kalmış vakaların olduğunu da hatırlatmak gerekmektedir.

Kaynakça

- AKMAN, Mehmet, (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- AKYÜZ, Jülide, (2003). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII.Yüzyılda Ankara (Şer'îye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- AKYÜZ, Jülide, (2005). "Evllenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan "Mehir" Hakkında Bazı Düşünceler", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.37, Ankara. 214–228.
- ALTINDAL, Meral, (1994). *Osmanlıda Kadın*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- AYDIN, Mehmet Akif, (1986). "Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları/V*, İstanbul. 1–11.
- BAER David- GÖÇEK Fatma Müge, (2000). "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 47–62.
- BİLMEN, Ö. Nasuhi, (1969). *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu/VI*, İstanbul.
- ERTEN, Hayri, (2001). *Konya Şer'îyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. YY. İlk Yarısı)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- FAROQHI, Suraiya, (2000). "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 7–26.
- FERRUH, Ömer, *İslam Aile Hukuku*, Çeviren: Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1994.
- IMBER, Colin, (2000). "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehir", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editör: Madeline C. Zılfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 77–100.
- İNALCIK, Halil, "İmtiyazat", *EP²/I*, p. 1178–1189.
- JENNINGS, Ronald C., (1975). "Women In Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Saharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of The Economic And Social History of The Orient (JESHO)*, 18, 53-114.
- JENNINGS, Ronald C., (1975). "The Office of Vekîl (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", *Studia Islamica*, 42, 47–169.
- JENNINGS, Ronald C. (1993). "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", *Studia Islamica*, 78, 155-167.
- ÖZEL, Ahmet, (1998). *İslam Hukukunda Ülke Kavramı Darüislam Darülharb*, İstanbul.
- SCHACHT, J, (1960). "Aman", *EP²/I*, 429–430.
- SHMUELEVITZ, Aryeh, (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu",

Türkler/14, Çeviren: Burcu Yorulmaz, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
25–27.

SONBOL, Amira, (2000). “Osmanlı Mısır’ı ve Modern Mısır’da Tecavüz ve Hukuk”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ZARINEBAF-SHAHR, Fariba, (2000). “Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editör: Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 204–221.

ZILFI, Madeline C, (2000). “Geçinemiyoruz: “18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editör: Madeline C.Zilfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 251–283.

ZUHAYLİ, Vehbe, (1994). *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, Çeviren: Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy-H.Fehmi Ulus-Abdurrahim Ural-Yunus Vehbi Yavuz-Nurettin Yıldız, İstanbul.